

Весна Жунић-
Павловић¹
Марина Ковачевић-
Лепојевић²

УТИЦАЈ СОЦИО- ЕКОНОМСКОГ СТАТУСА МАЛОЛЕТНИХ ДЕЛИНКВЕНАТА НА ТОК И ИСХОД КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА

Резиме

Предмет рада је испитивање утицаја социоекономског статуса делинквената на ток и исход кривичног поступка. Социолошке теорије су саслушне у погледу постојања оваквог диспаратета, али не и погледу његових изворишта. Наведени резултати ранијих и савремених истраживања дају емпиријску потврду идеји да социоекономски статус може утицати на учесталост и тежину кажњавања. На основу података Републичког завода за статистику анализиран је поступак према малолетним делинквентима различитог социоекономског статуса. Установљене разлике у процесуирању сугеришу да су малолетни делинквенти нижег социоекономског статуса у неповољнијем положају у односу на друге.

Кључне речи: делинквенција, социоекономски статус, кривични поступак.

Увод

Постојање повезаности између ниског социоекономског статуса (у даљем тексту СЕС) и делинквентног понашања има своје теоријско утемељење у класичним теоријама, као што су теорија аномије, теорија супкултура, теорија социјалне контроле и друге. Реч је о теоријским приступи-

¹ Ауторка је редован професор Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд.

² Ауторка је специјални педагог, асистент приправник Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд.

ма који су развијени да би објаснили механизам деловања ниског СЕС на појаву делинквентног понашања. Другим речима, у наведеним теоријским приступима подразумева се постојање повезаности између ниског СЕС и делинквенције. Међутим, ова идеја нема јаку емпиријску потврду. Проучавање повезаности СЕС и делинквентног понашања младих је предмет великог броја истраживачких студија у криминологији и сродним научним областима. Интересантно је да већина ових студија не налази постојану и јаку везу између СЕС и делинквенције, нити доказе да низак СЕС по себи узрокује делинквенцију. Упркос описаној ситуацији, разматрање повезаности ниског СЕС и делинквенције још увек привлачи пажњу бројних аутора. Савремена истраживања одликује трагање за адекватнијим дефиницијама и критеријумима за процену СЕС, увођење нових повезаних феномена, као што су, на пример, економски проблеми повезани са ниским СЕС (Agnew, Matthews, Bucher, Welcher, Keyes, 2008).

Са друге стране, релативно мали број аутора, посебно на нашим просторима, разматра утицај СЕС на одржавање делинквентног понашања посредством механизма формалне социјалне контроле. Постојање диспаритета у кривичном поступку на основу СЕС малолетних делинквената доводи до тога да малолетници који припадају сиромашнијим социјалним слојевима имају неповољнији положај, у смислу учесталијег подношења кривичних пријава, покретања кривичног поступка и изрицања кривичних санкција. Полазећи од тога да принцип једнакости представља срж легалног система, перманентно преиспитивање постојања дискриминације по овом основу представља врло интересантан истраживачки проблем. Ово је посебно интересантно питање за подручје Србије. Резултати савремених истраживања указују на постојање бројних проблема у поступку избора кривичних санкција за малолетне делинквенте који превасходно произлазе из непостојања стандардизованих и систематичних процедура у овој области (Жунић-Павловић, Поповић-Ћитић, 2007). Описана ситуација представља повољно тле за неконзистентност у одлучивању и неједнак положај малолетника у кривичном поступку.

Предмет овог рада је разматрање утицаја СЕС малолетних делинквената на исход кривичног поступка, односно потрага за одговором на питање да ли су малолетни делинквенти нижег СЕС у неповољнијем положају у односу на друге. Студија је заснована на подацима Републичког завода за статистику и усмерена на две критичне фазе у поступку према малолетним учиниоцима кривичних дела – подношење кривичне пријаве и изрицање кривичних санкција.

Теоријске основе и истраживачке претпоставке

Социолошка литература обилује радовима у којима се сугерише да позиција у социјалној структури преступника одређује карактер и исходе формалне социјалне контроле. Неповољнији положај преступника нижег СЕС објашњава се на различите начине (Bridges, Crutchefield, 1988; Steffensmeier, Demuth, 2000). Нормативне теорије диспаратет, у смислу учесталијег кажњавања преступника нижег СЕС, објашњавају њиховим диспропорционално учесталијим вршењем кривичних дела у односу на укупно становништво. Теорије социјалне стратификације полазе од тога да је кажњавање институционални механизам који доминантни социјални слојеви користе да би контролисали грађане који угрожавају политичку и економску хегемонију. У овим теоријама се разлике у кажњавању преступника нижег СЕС објашњавају дискриминацијом, односно економском и политичком неједнакошћу у друштву. Надаље, неки организациони и институционални аспекти процесуирања могу условити неједнак положај преступника различитог СЕС, као што је помањкање ресурса који су потребни за ефективну одбрану од негативне стигматизације. На крају, присутно је и мишљење да преступници који су социокултурно различити остављају утисак „опаснијих” или „непредвидљивијих”, што условљава строже кажњавање у односу на друге.

Разумевање неповољнијег положаја преступника нижег СЕС у кривичном процесу тесно је повезано са начином на који се доносе судске одлуке. Судске одлуке усмеравају три кључна момента, а то су: 1) степен кривице преступника, који углавном одређује врста кривичног дела, историја криминалног понашања и виктимизације; 2) заштита безбедности заједнице, која имплицира предикцију преступниковог понашања у будућности засновану на учињеном кривичном делу, криминалној историји, али и неким карактеристикама преступника (школска спрема, запосленост, социјалне везе и сл.); 3) организациона ограничења и практичне консеквенце, што се односи на трошкове кажњавања, прекидање породичних веза, очување угледа правосуђа и друго (Steffensmeier, Demuth, 2000).

У сложеној интеракцији наведених кључних покретача судских одлука, важну улогу има СЕС преступника. Заправо, услед недостатка свих информација које су потребне за утврђивање нивоа ризика од рецидивизма, судије и други учесници у кривичном поступку ослањају се на одређена обележја која се уклапају у њихове стереотипе о високоризичним преступницима. Изабрана обележја су најчешће заступљенија у по-

пулацији преступника у односу на општу популацију и не тичу се самог делинквентног понашања (нпр. СЕС). Руковођење оваквим претпоставкама у намери да се обезбеди поузданост у одлучивању, може довести до учесталијег и строжег кажњавања преступника са неповољним СЕС (Wooldredge, Thistlethwaite, 2004).

Раније студије откривају да преступници нижег СЕС имају неповољнији третман, без обзира на тежину извршеног кривичног дела и рецидивизам. То се огледа у учесталијем покретању кривичног потупка и изрицању кривичних санкција у овим случајевима (Thornberry, 1973, 1979). Савремене студије потврђују постојање интеракције између ниског СЕС преступника и вишег степена кривнице, што се одражава у њиховом учесталијем и строжем кажњавању (Esqueda, Espinoza, Culhane, 2008; Wooldredge, Thistlethwaite, 2004). Преступницима нижег СЕС приписује се већи ризик од рецидивизма, већа вероватноћа да су у прошлости вршили кривична дела и интензивнији утицај ситуационих фактора. Истраживања која су имала за циљ утврђивање предиктивне валидности социодемографских варијабли у доношењу судских одлука, откривају статистички значајну везу између СЕС преступника и дужине изречене затворске казне (Osborne, Rappaport, 1985).

На истоветан начин у литератури се разматра повезаност незапослености преступника и санкционисања. Полазећи од тога да се незапосленост често сматра узроком делинквенције, незапослени преступници се чешће и строже кажњавају (Chiricos, Bales, 1991).

Поједини аутори сугеришу да судови различито процесуирају случајеве у зависности од макроекономских прилика у локалној заједници. Резултати неких истраживања указују да политика кажњавања зависи од степена економског развоја заједнице, односно откривају да у заједницама са високом стопом незапослености постоји већа вероватноћа за неједнакост у кажњавању (Myers, Talarico, 1987). Локалне варијације у санкционисању откривају и други аутори, а њихово постојање објашњавају особеностима локалне културе, организација и интереса (Ulmer, Johnson, 2004). У посебно неповољном положају су преступници нижег СЕС који потичу из заједница које су окарактерисане као социоекономски неразвијене.

Резултати истраживања

У складу са предметом истраживања формулисани су следећи циљеви: 1) утврђивање односа између пријављених малолетника и малолетника којима су изречене кривичне санкције у односу на занимање родитеља и 2) утврђивање односа између пријављених малолетника и малолетника којима су изречене кривичне санкције у односу на породичне прилике.

Истраживање је рађено за трогодишњи период (2003–2005. година) и територију Републике Србије, односно Централне Србије и Војводине, јер за последње године не постоје подаци за Косово и Метохију. У истраживању је примењена анализа документације. Анализирани су објављени званични статистички подаци Републичког завода за статистику (Републички завод за статистику, 2005, 2006, 2007). У обради података који се односе на дистрибуцију и учесталост појединих обележја коришћене су методе дескриптивне статистике, фреквенције учесталости и проценти.

Процена СЕС малолетника заснована је на два показатеља, а то су занимање родитеља и породичне прилике.

Као први показатељ СЕС малолетника узето је занимање родитеља. Претпоставка је да су малолетници чији родитељи обављају занимање у бољој позицији у смислу СЕС у односу на малолетнике чији родитељи не обављају занимање (незапослени, пензионери, ученици и студенти, домаћице, лица неспособна за рад и издржавана лица). Однос између пријављених малолетника и малолетника којима је изречена кривична санкција (означени су као „осуђени”) у односу на занимање оца анализиран је за период 2003–2005. година. Резултати анализе приказани су у **Табели 1**.

Табела 1: Однос између пријављених и „осуђених” малолетника према занимању оца

Година		Обавља занимање		Не обавља занимање		Непознато		Укупно	
		Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
2003.	Пријављени	1.949	80,7	195	8,1	271	11,2	2.415	100,0
	Осуђени	1.582	76,1	271	13,0	227	10,9	2.080	100,0
2004.	Пријављени	2.410	77,2	340	10,9	370	11,9	3.120	100,0
	Осуђени	1.422	71,7	299	15,1	262	13,2	1.983	100,0
2005.	Пријављени	2.522	85,6	218	7,4	205	7,0	2.945	100,0
	Осуђени	1.635	73,2	276	12,3	323	14,5	2.234	100,0

Подаци приказани у **Табели 1** откривају да је просечно учешће малолетника чији очеви не обављају занимање у укупном броју пријављених нешто мањи од 10%, док је њихово учешће у укупном броју малолетника којима је изречена кривична санкција око 14%. Може се констатовати да се заступљеност ове категорије повећава у каснијим фазама кривичног поступка. Према приказаним подацима, учесталост изрицања кривичних санкција знатно варира у зависности од занимања родитеља. Поређење броја пријављених и „осуђених” малолетника указује на то да се кривичне санкције чешће изричу малолетницима чији родитељи не обављају занимања. Од укупног броја пријављених малолетника чији очеви обављају занимања, кривичне санкције су изречене у око 68% случајева. Потпуно је другачија ситуација када се посматрају малолетници чији очеви не обављају занимање – број малолетника којима су изречене санкције у две посматране године (2003. и 2005.) премашује број пријављених, а у 2004. години износи скоро 88%.

У **Табели 2** приказани су подаци о пријављеним малолетницима и малолетницима којима је изречена кривична санкција (означени су као „осуђени”) у односу на занимање мајке за период 2003–2005. година.

Табела 2: Однос између пријављених и „осуђених” малолетника према занимању мајке

Година		Обавља занимање		Не обавља занимање		Непознато		Укупно	
		Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
2003.	Пријављени	1.414	58,6	807	33,4	194	8,0	2.415	100,0
	Осуђени	1.201	57,7	756	34,4	123	5,9	2.080	100,0
2004.	Пријављени	1.701	54,5	1140	36,5	279	8,9	3.120	100,0
	Осуђени	1.002	50,5	823	41,5	158	8,0	1.983	100,0
2005.	Пријављени	1.858	63,1	939	31,9	148	5,0	2.945	100,0
	Осуђени	1.088	48,7	912	40,8	234	10,5	2.234	100,0

На основу података приказаних у **Табели 2** стиче се утисак да мајке пријављених малолетника и малолетника којима је изречена кривична санкција чешће не обављају занимање у односу на очеве. У укупном броју пријављених малолетника, заступљеност оних чије мајке не обављају занимање износи око 34%, а учешће ове категорије у укупном броју „осуђених” малолетника износи 39%. И овде се запажа повећање учешћа малолетника чије мајке не обављају занимање у каснијим фазама кривичног поступка. То је посебно уочљиво када се пореди однос пријављених и „осуђених” малолетника према занимању мајки. У групи малолетника

чије мајке обављају занимање, у односу на укупан број пријављених малолетника кривичне санкције су изречене у 67% случајева. Са друге стране, 20% више пријављених малолетника чије мајке не обављају занимања доживи изрицање неке кривичне санкције.

На основу постојећег тренда учесталијег изрицања кривичних санкција малолетницима чији родитељи не обављају занимање, може се закључити да су малолетници нижег СЕС у неповољнијем положају у смислу тока и исхода кривичног поступка.

Други показатељ СЕС малолетника су породичне прилике, односно податак о томе с ким малолетник живи. Полазна претпоставка је да повољнији СЕС имају малолетници који живе са оба родитеља, у односу на малолетнике који живе са једним родитељем или не живе са родитељима. Однос између пријављених малолетника и малолетника којима је изречена кривична санкција у односу на породичне прилике анализиран је за период 2003–2005. година (**Табела 3**).

Табела 3: Однос између пријављених и „осуђених” малолетника према породичним приликама

Година		Живе са оба родитеља		Живе са 1 или без родитеља		Непознато		Укупно	
		Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
2003.	Пријављени	1.886	78,1	513	21,2	16	0,7	2.415	100,0
	Осуђени	1.467	70,5	597	28,7	16	0,8	2.080	100,0
2004.	Пријављени	2.402	77,0	704	22,6	14	0,4	3.120	100,0
	Осуђени	1.381	69,6	583	29,4	19	1,0	1.983	100,0
2005.	Пријављени	2.214	75,2	706	24,0	25	0,8	2.945	100,0
	Осуђени	1.499	67,1	673	30,1	62	2,8	2.234	100,0

Према подацима приказаним у **Табели 3**, малолетници који живе са једним или без родитеља учествују са 23% у укупном броју пријављених малолетника, а са 29% у укупном броју малолетника којима су изречене кривичне санкције. На основу тога се може констатовати повећање учешћа малолетника који живе са једним или без родитеља у каснијим фазама кривичног поступка. Међутим, најзначајнији закључак је да се малолетницима који живе са једним или без родитеља чешће изричу кривичне санкције у односу на малолетнике који живе са оба родитеља. Генерално посматрано, пријављеним малолетницима који живе са оба родитеља кривичне санкције се изричу у 68% случајева. Посматрањем дистрибуције малолетника који живе са једним или без родитеља уочава се да у првој посматраној години број малолетника којима су изречене кривичне санк-

ције премашује број пријављених малолетника. У 2004. години кривичне санкције су изречене у 83%, а у 2005. години у 95% случајева.

Судећи и према другом показатељу СЕС малолетника – породичним приликама у којима малолетник живи, постоји диспарат у изрицању кривичних санкција у смислу учесталијег санкционисања малолетника нижег СЕС.

Закључна разматрања

Интеракционистички концепт имплицира да девијантност није квалитет својствен одређеним личностима или одређеним понашањима, већ да се девијантност заснива на начину дефинисања одређеног понашања и карактеристика личности од стране других људи. Према Лемертовој теорији етикетања, одржавање девијантног понашања је резултат стигматизирајуће и деградирајуће друштвене реакције, јер појединац обезбеђује нову личну интеграцију и друштвену припадност тако што се идентификује са додељеном девијантном улогом. Може се закључити да развој девијантности зависи од друштвене реакције на девијантно понашање појединца, а да је додељена улога субјективни аспект те реакције. Из тога произлази да је разумевање социјалне реакције, односно њених варијација, предуслов за проучавање фактора одржавања девијантног понашања (Тегу, 1967).

Када су у питању малолетни делинквенти, различите службе (полиција, центар за социјални рад, судови за малолетнике и др.) појављују се као репрезенти заједнице чија је улога да идентификују, дефинишу и санкционишу делинквентно понашање. У том послу пресудан значај имају критеријуми којима се ове службе руководе, посебно зато што законске одредбе остављају извесну слободу у идентификацији и дефинисању делинквенције. На пример, кривичне санкције за малолетнике нису директно повезане са извршењем одређеног кривичног дела. Начелно, малолетници се не санкционишу због свог делинквентног понашања, већ се избор кривичне санкције врши у складу са „најбољим интересима малолетника”. Међу критеријумима којима се наведене службе руководе у свом раду важно место заузимају социјалне карактеристике малолетника. Питање које је постављено у овом раду гласи: *У којој мери је положај малолетника у кривичном поступку функција његовог СЕС?*

У литератури постоје бројни теоријски и истраживачки радови који указују на то да СЕС малолетника може утицати на ток и исход кривич-

ног поступка. Поред тога, резултати прелиминарног истраживања који су представљени у раду имплицирају да се малолетници који су званично етикетирани као делинквенти, односно којима је изречена кривична санкција, разликују од оних који нису стекли тај статус према неким показатељима СЕС. Откривене разлике сугеришу да су малолетни делинквенти нижег СЕС у неповољнијем положају у односу на друге. Приказано истраживање има низ ограничења која се тичу кратког временског периода посматрања, дискутабилне поузданости изабраних показатеља СЕС и изведеног мерења и друго. Међутим, резултати истраживања су послужили својој сврси – демонстрирали су могућност да наше законодавство није имуно на диспарат у санкционисању малолетника који је заснован на њиховом СЕС. Потребна су даља истраживања како би се добили прецизнији подаци о утицају СЕС малолетника на ток и исход кривичног поступка.

На крају, треба истаћи да је промовисање принципа једнакости директно повезано са установљавањем социјалних обележја преступника која могу бити основа за пристрасност у одлучивању. Путем откривања и указивања на постојање пристрасности може се утицати у правцу њихове елиминације. У том смислу, изузетан значај има установљавање конзистентних и валидних критеријума за идентификацију делинквентног понашања, где поред криминолошких карактеристика и карактеристика ситуације у којој је дело извршено, важно место заузимају карактеристике личности и животне ситуације преступника.

Литература

- Agnew, R., Matthews, S. K., Bucher, J., Welcher, A. N., Keyes, C. (2008). Socioeconomic status, economic problems and delinquency, *Youth & Society*, 40(2), 159–181.
- Bridges, G. S., Cruthcfield, R. D. (1988). Low, social standing and racial disparities in imprisonment, *Social Forces*, 6(3), 699–724.
- Chiricos, T. G., Bales, W. D. (1991). Unemployment and punishment: An empirical assessment, *Criminology*, 29(4), 701–724.
- Esqueda, C. W., Espinoza, R. K. E., Culhane, S. E. (2008). The effects of ethnicity, SES, and crime status on juror decision making: A cross-cultural examination of European American and Mexican American mock jurors, *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 30(2), 181–199.

- Myers, M. A., Talarico, S. M. (1986). The social contexts of racial discrimination in sentencing, *Social Problems*, 33, 236–251.
- Osborne, Y. H., Rappaport, N. B. (1985). Sentencing severity with mock jurors: Predictive validity of three variable categories, *Behavioral Sciences & the Law*, 3(4), 467–473.
- Републички завод за статистику (2005). Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде – 2003., *Билтен*, 444.
- Републички завод за статистику (2006). Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде – 2004., *Билтен*, 453.
- Републички завод за статистику (2007). Малолетни учиниоци кривичних дела – пријаве, оптужења и осуде – 2005., *Билтен*, 469.
- Steffensmeier, D., Demuth, S. (2000). Ethnicity and sentencing outcomes in U. S. federal courts: Who is punished more harshly?, *American Sociological Review*, 65(5), 705–729.
- Terry, R. M. (1967). The screening of juvenile offenders, *The Journal of Criminal Law*, 58(2), 173–181.
- Thornberry, T. H. (1973). Race, socioeconomic status and sentencing in the juvenile justice system, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 64(1), 90–98.
- Thornberry, T. P. (1979). Sentencing disparities in the juvenile justice system, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 70(2), 164–171.
- Ulmer, J. T., Johnson, B. (2004). Sentencing in context: A multilevel analysis, *Criminology*, 42(1), 137–177.
- Wooldredge, J., Thistlethwaite, A. (2004). Bilevel disparities in court dispositions from intimate assault, *Criminology*, 42(2), 417–456.
- Жунић-Павловић, В., Поповић-Ћитић, Б. (2007): Избор васпитних мера – критеријуми класификације малолетних делинквената, *Социјална мисао*, 14(1), стр. 101–115.

INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC STATUS OF JUVENILE DELINQUENTS ON THE COURSE AND OUTCOME OF CRIMINAL PROCEDURE

By Vesna Žunić-Pavlović and Marina Kovačević-Lepojević

SUMMARY

This article discusses influence of socio-economic status of juvenile delinquents on the course and outcome of criminal procedure. Sociological theories are congruent respecting existence of this disparity, but non to the nature of their sources. Reported results of earlier as well as contemporary research studies empirically vindicate conception that socio-economic status could have an impact on frequency and severity of the punishment. Criminal procedure which includes juvenile delinquents of different socio-economic status was analyzed using data obtained by Statistical Office of the Republic of Serbia. Differences in prosecution suggest that juvenile delinquents with low socio-economic status are far more disadvantaged than those with higher socio-economic status.

Key words: delinquency, socio-economic status, criminal procedure